

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Usuteaduskond

**JUDAISMI JA JUUTIDE KAJASTAMINE PÕHIKOOLIASTME
AJALOOÕPIKUTES**

Merilin Hütsi

Bakalaureusetöö

Juhendajad Anu Põldsam (PhD), Olga Schihalejev (PhD)

Tartu 2025

SISUKORD

Sissejuhatus	3
1. Teoreetiline raamistik.....	9
1.1. Põhikooli riiklik õppekava aastatel 2011 ja 2023	9
1.2. Ajalooõpetuse ainekavad aastatel 2011 ja 2023.....	10
2. Õpikute analüüs.....	12
2.1. 6. klass.....	12
2.2. 7. klass.....	16
2.3. 8. klass.....	18
2.4. 9. klass.....	18
3. Arutelu.....	23
Kokkuvõte	25
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	28
Representation of Judaism and Jews in basic school history textbooks	31
Annotatsioon	33
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks	34

SISSEJUHATUS

Õpikud on õpilastele kõige esimesed usaldusväärsed infoallikad ning õpetaja jaoks olulised abistavad materjalid, mille abil õpilastele teadmisi anda ja maailmavaateid kujundada. Õpikute sisu ning internetis peituvat informatsiooni peetakse üldjuhul faktuaalseks, seega ka tõeseks. Kuna õpikud ei tohiks sisaldada kaheldava väärtusega teavet, siis just seetõttu on õpikute uurimine oluline. Just oma autoriteedi tõttu võivad õpikud mõjutada õpilaste hoiakuid ja maailmavaateid. Hoiakute kujundamine on eriti oluline teemade puhul, mis pole õpikutes fookuses või mis ei saa piisavalt palju kajastatust (nt religioonid ja vähemusrahvad).

Usundiõpetust õpetatakse Eesti üldhariduskoolides üsna vähe, põhikooliastmes vaid 18-s koolis (Sooniste & Schihalejev, 2022). Seetõttu jääb religioonide tutvustamine või mainimine teiste õppeainete ülesandeks, tihtipeale neisse lõimituna. Religioonist on enim juttu ajalooõpikutes just religioonide suure rolli tõttu ajaloos, poliitikas ja ühiskonnas. Teistes õppeainetes leiab religioonialane teave vähem kajastust. Seega on oluline, et ajalooõpetuse õpikutes kajastatav info oleks korrektne ja ajakohane, vältimaks väärarusaamade kujunemist ja põhilise teabe puudumise võimalikkust.

Teema valiku põhjendus

Käesolevas töös käsitletavad teemad – judaismi ja juutidesse suhtumine, juutide kuvand, antisemitism – on viimase paari aasta jooksul veel aktuaalsemaks muutunud ning neis orienteerumiseks on järjest enam vajalikud taustateadmised ja meediakirjaoskus, mis omakorda eeldavad teemade mõistmist ja oskust kajastatavat infot kriitiliselt hinnata. Noorte jaoks on sotsiaalmeedias leviv informatsioon üha rohkem saamas esmaseks teabeallikaks. Samas on neil platvormidel leviva teabe tõesus on küsitav ning väärinfo levib kiirelt ja tohututes kogustes. Lapsed ja teismelised on kergelt mõjutatavad ning võivad omaks võtta igat toetavate argumentideta, kuid valjult väljendatud arvamust. Näiteks on Iisraeli ja Palestiina sõda tekitanud sotsiaalmeedias suurt vastukaja ning selle käigus on tõese ja väära informatsiooni vaheline piir aina hägusemaks muutunud. Olen ka ise sotsiaalmeedias

erinevaid debatte jälginud ja näinud kuidas mõisted „antisemitism“ ja „antisionism“ ühte segunevad, tihtipeale ilma tegeliku mõistmiseta. Just sellised vaatluspõhised tähelepanekud äratasid minus huvi ning olid lõpuks ka põhjuseks miks käesoleva töö teema puhul juutide ja judaismi kajastuse uurimise juurde kindlaks jäin. Põhikooliastme ajalooõpikute uurimiseks sain inspiratsiooni Siret Laksi bakalaureusetööst „Religiooni kajastamine ajalooõpikutes“ (Laks, 2007). Otsustavaks teguriks osutus ka asjaolu, et õpilased puutuvad õppekava raames religioonialaste teemadega kokku esimest korda juba II kooliastmes, mil sõnavara ja arusaamad maailmast on võrdlemisi piiratud.

Töö eesmärk ja uurimisküsimused

Minu töö eesmärgiks on välja selgitada, millises mahus ja millise ajaloolise värvinguga kajastatakse judaismi, juute ning nendega seotud teemasid (nt Iisrael ja Palestiina, holokaust jne) Eesti üldhariduskoolide põhikooli ajalooõpikutes. Eesmärgist tuleneb ka töö esmane uurimisküsimus – kuidas on judaismi ja juute põhikooliastme ajalooõpikutes kajastatud? Seda toetavad ka küsimused, mis on seotud valitud tekstiosade analüüsimisega – kas tekstides kajastatav info on tõene? Kuidas on infot tekstides edasi antud? Kas ja kuivõrd erinevad on tekstides käsitletud materjalid erinevate kirjastuste õpikutes?

Ülevaade teema senisest uuritusest

Õpikuid on sarnaselt ka varasemalt uuritud, kuid erinevate teemade ja õppeastmete raames. Nagu eelnevalt mainitud, sain oma töö jaoks inspiratsiooni sarnasest, kuid vanemast lõputööst. Siret Laksi 2007. aasta bakalaureusetöö „Religiooni kajastamine ajalooõpikutes“ keskmes on samuti põhikooliastme ajalooõpikud. Oma töös analüüsis Laks õpikutes kõikide kajastatud religioonide maininguid ning arutles religiooni dimensioonide üle, hindas mainingute mahtu ja taset ning hindas ka seda, milline oli õpikutes suhtumine religiooni (Laks, 2007). Sarnaseid lõputöid ja uuringuid, mis käsitlevad religiooni kajastamist õpikutes on veelgi: Kristel Põderi "Religioosete teemade kajastamine põhikooli ühiskonnaõpetuse õpikutes" (Põder, 2007), Marek Uibopuu "Religiooni kajastamine

gümnaasiumi filosoofia õpikutes" (Uibopuu, 2007), Liina Danilsoni "Multikultuurne haridus ja religioon gümnaasiumi eesti kirjanduse õpikute näitel" (Danilson, 2007), Eva Jansen-Manni "Religioosete teemade käsitlemine gümnaasiumi ajalooõpetuse õpikutes Inimõiguste deklaratsiooni perspektiivis" (Jansen-Mann, 2007), Kätlin Liimetsa "Religioon ja soolisuus II ja II kooliastme ühiskonnaõpetuse õppekirjanduses" (Liimets, 2021). Viimase põhjal on ilmunud ka kolme riigi õpikuid võrdlev uuring: "The Intersection of Religion and Gender in Textbooks in the Baltic States" (Schihalejev, Geikina, Dikšaitė, & Liimets, 2023). Kuigi mitmes neist uurimustest on muuhulgas juttu ka judaismist, ei ole seni Eestis juutide ja judaismi kajastamist eraldiseisva teemana ajalooõpikutes uuritud.

Erinevalt Eestist on välismaal judaismi ja juutide kajastust ajalooõpikutes tunduvalt rohkem uuritud. Enim on teema kõne all riikides, kus asuvad suured juudikogukonnad või kus võib õpikutes esineda kallutatust nii juutide poole kui ka vastu. Näiteks, Ameerika Ühendriikides (edaspidi USA) viis Mitchell Bard läbi uuringu (1993), mis käsitles 18 enim kasutatud keskkoolide ajalooõpikut USAs. Bard leidis, et õpikutes leidub suurel hulgal faktivigu, liigset lihtsustamist, ajaloolistele narratiividele oluliste kontekstide välja jätmist ja tekstide moonutusi, mis on kallutatud juutide ja Iisraeli vastu. Bardi uurimuse tulemusi toetas Gary Tobini ja Dennis Ybarra raamat (2008), mille analüüsist järeldus, et USA koolides kasutatavad õpikud on tihtipeale Iisraeli ja juutide suhtes kriitilised ning suhtuvad kriitikavabalt eelkõige islamisse ja araablasse. Leiti, et mõned neist õpikutest vähendavad või hägustavad palestiinlaste terrorismi juutide vastu, kohati leidub ka nende tegevuste õigustamist. Seega saab järeldada, et tegemist on pikaajalise ja levinud probleemiga, mis vajab uurimist ka edaspidi.

Valimi kirjeldus

Valimisse kuulusid esialgu 17 Eesti üldhariduskoolides enim kasutatavat 6.-9. klassi õpikut kolmelt erinevalt kirjastuselt: Avita, Maurus, Koolibri. Esmalt lugesin läbi kõik õpikud, seejärel kitsendasin valimit. Alles jäid 5 Avita ja 5 Mauruse õpikut ning 1 Koolibri õpik. Valimist jäid esmalt välja 6.-8. klasside õpikute teised osad, sest üheski neist õpikutest

polnud juttu judaismist, juutidest ega nendega seotud teemadest. Teisalt, jätsin tööst välja ka viienda klassi õpikud. Nendes antakse lühike ülevaade ajaloost kui teadusest, ajaloolistest allikatest, ajaarvamisest, arheoloogiast jne. Peale selle, käsitletakse väga üldiselt Eesti ajalugu siinse esimese inimasustuse tekkest 21. sajandini välja. 5. klassi ajalooõpikud on eelkõige mõeldud õppeaine tutvustamiseks ja õpilastes ajaloo vastu huvi äratamiseks. Seega leidsin, et 5. klassi õpikute kaasamine pole vajalik. Otsustasin ka gümnaasiumiastme õpikuid mitte kaasata, sest käesoleva töö maht oleks nende käsitlemisel ja analüüsimisel liialt suureks läinud. Valimisse kuulub ka üks kirjastuse Koolibri õpik. Kirjastusel Koolibri on ajalooõpikud vaid 5. ja 9. klassile. 9. klassi õpiku kaasamise kasuks sai tõdemus, et tegemist on piisavalt sisuka õpikuga (ehk teemade ja tekstide mahult sarnane teiste kirjastuste õpikutega) ning selle kaasamine analüüsiotsuse osutus asjakohaseks.

6. klassi puhul on uuritavateks kaks ajalooõpikut – kirjastus Mauruse 2015. aastal välja antud „Ajalooõpik 6. klassile. Kiviajast vanaajani I osa“ (autoriks Sirje Pallo) ja kirjastus Avita õpik „Vanaaeg I osa“, mis ilmus 2010. aastal¹ (autorid on Milvi Martina Piir ja Mait Kõiv). Õpikute sarja esimesed osad käsitlevad peale esiaja ehk muinasaja peamiselt vanaaega – perioodi, mille alguseks peetakse kirja leiutamist (3500–3000 a eKr) ja lõpuks Lääne-Rooma riigi lagunemist (476 a pKr) (Kõiv & Piir, 2010).

7. klassi õpikutest kuulusid valimisse kirjastuse Maurus 2017. aasta õpik „Ajaloo õpik 7. klassile. Keskaeg. I osa“ (autorid on Kerttu Palginõmm ja Madis Maasing) ning Avita kirjastuse 2023. aasta „Ajaloo õpik 7. klassile. Keskaeg, I osa“ (autoriteks Inna Põltsam-Jürjo, Marika Mägi, Regina-Maria Blauhut, Kattri Ezzoubi ja Ursula Vent). 7. klassi ajaloo ainekava käsitleb peamiselt keskaega. Tegu on ajastuga, mille konkreetsed piirid on hägused. Üldjuhul ollakse arvamusel, et keskaeg algas Lääne-Rooma riigi lagunemisega ning lõppes umbes aastaga 1500 pKr.

8. klassi puhul kuulusid valimisse kaks õpikut – kirjastuse Maurus 2019. aasta õpik „Ajaloo õpik 8. klassile. Uusaeg. I osa“ (autoriteks Anu Raudsepp, Lauri Kann, Vivian

¹ Kirjastusel Avita on eelmise aasta (2024) seisuga 2023. aasta õppekavale vastavalt uuendatud vaid 7. ja 8. klassi õpikud. 6. klassi õpik on Avita ajalooõpikutest kõige vanem, ning uuendatud seda veel pole. Vt Avita kataloog <https://www.avita.ee/14266>.

Siirman) ning kirjastuse Avita 2024. aasta „Ajaloos õpik 8. klassile. Uusaeg, I osa“ (autor on Pärtel Piirimäe). 8. klassi õpikud käsitlevad esmajoonel uusaega – perioodi, mida antud õpikutes piiritletakse kui ajastut, mis järgnes keskajale ning lõppes Esimese maailmasõjaga (Piirimäe P., 2024).

9. klassi õpikutes kuulusid valimisse kõik neist – kirjastuse Maurus 2021. aasta õpik „Ajaloos õpik 9. klassile. Seotud, kuid killustatud maailm. I osa“ ja 2022. aasta „Ajaloos õpik 9. klassile. Seotud, kuid killustatud maailm. II osa“ (autoriteks Kaarel Piirimäe, Linda Kaljundi), kirjastuse Avita 2015. aasta õpik „Ajaloos õpik 9. klassile. Lähiajalugu, I osa“ ja 2016. aasta „Ajaloos õpik 9. klassile. Lähiajalugu, II osa“ (autoriteks Einar Värä, Ago Pajur, Tõnu Tannberg) ja kirjastuse Koolibri 2016. aasta õpik „Valgus ja varjud: 20. sajand ajaloos. 9. klassi lähiajaloo õpik“ (autoriteks Erkki Bahovski, Milvi Martina Piir). Õpikutes tegeletakse lähiajaloo, uusaja viimase etapiga. Enim on neis juttu esimesest ja teisest maailmasõjast ning nendele eelnevast, järgnevast ja vahelisest ajast.

Meetod

Käesoleva töö eesmärgist ja püstitatud uurimisküsimustest lähtuvalt kasutasin õpikute analüüsimiseks kvalitatiivset ja kriitilist tekstianalüüsi meetodit. Selle abil püüdsin välja selgitada millise pildi loovad õpikutekstitud judaismist ja juutidest ning mõista, millised on õpikute autorite rakendatud käsitlusviisid ja rõhuasetused.

Valimisse kuuluvates õpikutes markeerisin enda jaoks peatükid, kus esinevad juutide või judaismiga seotud tekstiosad. Kuna õpikutes esines ka tekstiosi, mis olid väga lühikesed ja mitte eriti informatiivsed, seadsin minimaalse analüüsitava tekstiosa pikkuseks üks kuni kaks lauset, olenevalt kontekstist. Ehk kui nt sõna „juut“ oli kasutatud lõigus ühe korra ja sellele ei järgnenud ega eelnenud midagi täpsustavat (nt sõna mainiti loetelu raames), ei kaasanud ma seda tekstiosa analüüsi.

Analüüsi käigus pöörasin tähelepanu eelkõige sellele, kui täpselt on juutide või judaismiga seotud teemasid tekstides edasi antud. See hõlmas esitatud teabe vastavust ajaloolisele ja religioossele kontekstile ning kasutatud keele neutraalsust või hinnangulisust.

Selleks jälgisin, kas ja kui asjakohaselt ajaloolise konteksti ja religiooniga seotud termineid kasutati ning kas nende teemade käsitlemisel esines hinnangulisust. Pöörasin tähelepanu ka sellele, kuidas väljendub episteemiline modaalsus või oletuse toon ning väljendusviisid, mis võivad vähendada teksti sisu usaldusväärsust või rõhutada esitatu mütolooilisust. Töö protsessis hindasin ka võimalikke lahknevusi ja kooskõlasid kõigi kirjastuste õpikute käsitusviiside vahel. Võrdlemisel olid aluseks temaatiliselt kategoriseeritud probleemkohad, mis tekstides ilmsesid.

Töö ülesehitus

Käesolev töö koosneb kahest osast – **teoreetilisest raamistikust**, mis avab ajalooõpikute konteksti läbi riikliku õppekava, ja uurimuse tuuma moodustavast **analüüsist**, mis on jaotatud vastavalt klasside jagunemisele alapeatükkideks. Analüüsiosa sisaldab suures mahus tsitaate õpikutest, seega on tsitaadid parema loetavuse huvides antud edasi kaldkirjas. Nii pikemad kui ka mitu üksteisele järgnevat lühikest tsitaati on esitatud taandega lõiguna.

1. TEOREETILINE RAAMISTIK

Õpikud on olulised õppevahendid, mis annavad edasi teadmisi, kujundavad väärtuseid ning mõjutavad seda, kuidas õpilased maailma näevad (Abdullah, Awang, & Ahmad, 2019). See aga eeldab, et õpikud on adekvaatsed ja tuginevad neile sätestatud eeldustele. Seega on õpikute analüüsimisel on vältimatu arvesse võtta nende seost riikliku õppekava ja õppeainete ainekavadega. Need seavad õpikutes käsitletud teemaderingile piirid, neis määratletakse millised teadmised, oskused ja väärtused peaksid õpilased omandama. Samas soodustab õppe- ja ainekavade piiritletud ring selle sisustamisel erinevaid lähenemisi ning annab neile vabaduse valida, kui süvitsi teemasid käsitleda (Laande, 2024). Seega on enne õpikute sisu analüüsimist töö raames oluline tutvuda põhikooli riikliku õppekava ja ajalooõpetuse ainekava sisuga ning uurida, mida peetakse oluliseks ajaloo kui õppeaine õpetamisel seoses töös käsitletavate teemadega.

1.1. Põhikooli riiklik õppekava aastatel 2011 ja 2023

Põhikooli riiklik õppekava kehtestab põhihariduse standardi ja seletab üksikasjalikult lahti õppe-eesmärgid, õppekorralduse ning koolis kujundatavad väärtused ja pädevused. 2023. aastal hakkas kehtima uus, ajakohastatud riiklik õppekava ning lähiaastatel hakkavad ilmuma ka uuele õppekavale vastavalt uuendatud õpikud. (Haridus- ja Teadusministeerium, 2023) Kuna suurem osa praegu üldhariduskoolides kasutatavatest õpikutest ja enamus käesoleva töö valimisse kuuluvatest õpikutest on välja antud vahemikus 2011–2023, vastavad need veel 2011. aastal vastu võetud riiklikule õppekavale. Siiski ei muuda 2023. aastal kehtestatud õppekava seni kasutatud õpikuid tühisteks. Vanema õppekavaga võrreldes pole 2023. aasta õppekavas muudetud palju sisu, vaid pigem sõnastust. Õppekavas sätestatule (olenevalt vajadusest) lisati konteksti juurde või võeti maha ebavajalik. Näiteks täpsustatakse uues õppekavas, mida peaksid sisaldama ainekavad:

Ainevaldkondade õppeainete ainekavades esitatakse õppeainete õpitulemuste ja õppesisu kirjeldused klassiti. (PRÕK 2011, §24 lõige 7);

Ainevaldkondade õppeainete kaudu kujundatavate üldpädevuste arengu toetamise, läbivate teemade käsitlemise ning õppeainete lõimingu rakendamise viisid esitatakse kõigi valdkonda kuuluvate õppeainete kohta tervikuna. Õppeainete õpitulemused ja õppesisu, sealhulgas praktiliste tööde loetelu esitatakse õppeainete kaupa klassiti. (PRÕK 2023 §24 lõige 7)

1.2. Ajalooõpetuse ainekavad aastatel 2011 ja 2023

2011. aastal kehtestatud õppekava ajalooõpetuse ainekavas on iga teema all konkreetselt kirjeldatud õpitulemusi ja teema õppesisu ehk üldine teemastik, millega õpilane peaks kursuse lõpuks tuttav olema ja ka omandanud. Judaismi ja juutidega seotud teemadel on 6. klassi osas peetud oluliseks enim kesksete mõistete – tempel, Vana Testament, ainujumala usk, kümme käsku – teadmist ja oskust ka neid seletada. Lisaks neile peetakse oluliseks omandada üldteadmised Iisraeli ja Juuda riikidest (nt geograafiline asukoht). Samuti peab õpilane olema omandanud piisavad teadmised, et osata kirjeldada vanaaja elulaadi ja religioone vanade idamaade näitel, millest üheks on Juuda riik. (Põhikooli riiklik õppekava, 2011, lk 21)

Võrreldes ajalooõpetuse ainekavas 6. klassi teemaderingi sätestatuga pole 7. ja 8. klassi puhul judaismist või juutidest midagi kirjeldatud. Religiooni teemat puudutatakse neis klassides enim seoses kristluse ja islamiga. Kuigi juutidega seotud teemasid on mingil määral mainitud, pole 9. klassis neid palju käsitletud. Lähiajaloo sündmustega seoses on mainitud vaid eeldust seletada mõistet "holokaust" ja osata seda teadmist kasutada II maailmasõja kontekstis. (Põhikooli riiklik õppekava, 2011, lk 25)

2023. aastal kehtestatud õppekava ajalooõpetuse ainekava juures on silmapaistvaim muudatus konkreetsete teemade ja näidete välja jätmine. See tähendab, et õppesisu pole enam ainekavas detailselt määratletud, välja on jäetud näiteks konkreetsed ajajärgud ja sündmused, mida õppeaines käsitlema peaks. Ainekavas on kirjeldatud vaid õppeaine eesmärgid ja õpitulemused. Ehk siis, täpsustatakse mis oskused, teadmised ja pädevused õpilane peaks nii II kui ka III kooliastme lõpuks omandama. Näiteks peaks II kooliastme lõpetanud õpilane oskama seletada kuidas võib ühiskonna ja elukeskkonna areng mõjutada

inimese igapäevaelu ja teab, et inimese arusaam maailmast sõltub ajaloolisest kontekstist (Põhikooli riiklik õppekava, 2023, lk 10–14). Selline lähenemine annab koolidele rohkem vabadust õppetöö kavandamisel ja paneb seejuures suure vastutuse õpetajale kui teadmiste ja hoiakute kujundajale. Samas võib uue õppekava põhjal õpikute uuendamisel tekkida võimalus, et välja võivad jääda mõned olulisemad teemad, mis korraga mõjutab seda, millest ajaloo tundides räägitakse. Kirjastuse Avita kataloogis on uuendatud 7. klassi õpiku kirjelduses² mainitud, et 2023. aasta riiklik õppekava soovib ainemahtu vähendada, et oleks võimalik õppetööd paindlikumaks muuta. Seetõttu on Avita 7. klassi ajalooõpikute I ja II osas teemade järjekorda vahetatud ja peatükkide ning teemade arvu vähendatud. Mida võivad sarnased muudatused tähendada ülejäänud lähiaastatel uuendatavatele õpikutele, sellele saab vastata uurimistöö, mille keskmes on uued, 2023. aasta õppekavale vastavad õpikud.

Tegelikult pole ainekavades võrreldes teiste raamatureligioonidega judaismi kohta palju kirjeldatud ning õpetajale jääb sel kohal rohkem vabadust. Õpetajale jääb otsustusõigus: mida oma ainetunnis kaasata, millest rääkida ja millest mitte ning mis vajaks rohkem täpsustamist. Võib loota, et käesolevas töös käsitletavate teemade aktuaalsust ja olulisust mõistetakse ning nendest räägitakse tunnis ainekavades sätestatud piiridest väljapoole siiski rohkem.

² Vt Avita kirjastuse kataloog, „Ajaloõ õpik 7. klassile. Keskaeg, I osa“, <https://www.avita.ee/shop/36272>

2. ÕPIKUTE ANALÜÜS

Antud peatükis on klasside kaupa esitatud ajalooõpikute analüüs. Vastavalt klassidele on alapeatükkides vaadeldud, millistes kontekstides judaismist ja juutidest juttu on, kas esitatud faktid on tõesed ning millises toonis käsitletavatest teemadest juttu on.

2.1. 6. klass

Kirjastuse Avita õpik kajastab töös uuritavaid teemasid kahes peatükis – „Iisraeli rahvas Palestiinas“ ja „Iisraellaste usk“. Esimene peatükk keskendub eelkõige iisraellaste (kui tänapäeva juutide esivanemate) ajaloole, nende elule Egiptuses, Töötatud maal ja vangistuses Babüloonias. Teine aga rõhutab tollaste juutide usu erilisust. Kirjastuse Maurus õpikus on vaid üks peatükk, nimega „Palestiina“, mis lühidalt hõlmab mõlemat eelmainitud temaatikat.

Silmapaistvaim probleemkoht mõlema kirjastuse õpikute puhul on nime „Palestiina“ kasutus. Tegemist on piibliajastust kõnelevate tekstidega, mille puhul oleks ajaloolises kontekstis sobivam kasutada nime „Kaananimaa“ või „Kaanani“. Siiski kasutatakse kohanimetusi „Palestiina“ ja „Kaanani“ mõlema õpiku tekstides segamini:

Esimesed inimesed elasid Palestiinas juba 600 000 aastat tagasi [---], arvatakse, et umbes 2000 aastat eKr jõudsid juutide esivanemad Kaanani lõunaossa [---] (Pallo, 2015, lk 143).

Järjepidevuse ja selguse huvides võiks ühe nimetuse juurde jääda, pidades ka silmas seda, et nimi oleks ajaloolist konteksti arvesse võttes korrektne. Avita kirjastuse õpikus leidub väide, et territooriumi hakkasid iisraellased nimetama Palestiinaks alistatud vilistite järgi. See väide on ebapädev, sest nime „Palestiina“ (*Syria Palestina*) andis kõnealusele maa-alale Rooma keiser Hadrianus alles 135. a pKr (Jacobson, 2001), samas kui iisraellased jõudsid Kaanani umbes 1000 eKr. Seetõttu pole sobiv omistada piirkonna Palestiinaks nimetamist iisraellastele, kui nime hakkasid kasutama roomlased palju hilisemal ajal. Samuti esinevad

Vanas Testamendis sõnad „vilistid“ ja „vilistite maa/vilistimaa“³, mis vihjavad otseselt Kaananimaale ja seal asuvalle vilistite rahvale ning alale. Seega on ebasobiv omistada piirkonnale hilisem nimi „Palestiina“, kui õpikus kõneldakse ajast 1000 eKr. Nõnda muutuvad nt kirjastus Mauruse õpiku peatükis „Palestiina“ esinevad väited sisuliselt vigasteks:

Palestiinaks nimetasid Kaanani lõunaosa umbes 1000 aastat eKr sinna elama asunud iisraellased ja lause järgmisel leheküljel Iisraellased nimetasid vallutatud ala ümber Palestiinaks (Pallo, 2015, lk 142–144).

Kirjastuse Avita õpikus on probleemne ka sõna „prohvet“ ja selle definitsioon. Tekstiosa on järgmine:

Kui iisraellaste ühtne riik lagunes ja maa langes võõrvalitsejate võimu alla, kerkisid rahva seast esile usukuulutajad ehk prohvetid (Kõiv & Piir, 2010, lk 95).

Selles lauses kirjeldatakse pigem misjonäri, mitte prohvetit. Sama lehekülje lõpus on prohvetile antud hoopiski teine, sobivam definitsioon – Jumala sõnumi kuulutaja.

Mõlemas õpikus esinevad läbivalt ka väiksemad ebatäpsused või vastuolud. Võib oletada, et kuna tegemist on õpikutega, mis on mõeldud kuuenda klassi õpilastele, on neis tekstides rohkelt üldistusi või lihtsustamist. Üks ebakõla kahe õpiku vahel on aasta, mil Nebukadnetsar II sõjavägi Jeruusalemma vallutas:

Aastal 586 eKr vallutas tema sõjavägi Jeruusalemma (Kõiv & Piir, 2010, lk 91);

587. aastal vallutas Uus-Babüloonia riik Juuda riigi lõplikult [---] (Pallo, 2015, lk 144).

Küsitavalt on tekstides käsitletud ka iisraellaste Egiptusest lahkumist. Kooskõlas kirjutatakse Jumala tahtel ja Moosese eestvedamisel Egiptusest lahkumist, kuid sellele eelnev on mõlemas õpikus vastuolus nii üksteise, kui ka selle loo esmase allika, Vana Testamendiga. Teises Moosese raamatus (2Ms 7–12) kirjeldatakse, kuidas Jumal saatis

³ Vt nt Genesis ja Exodus – *Ja Aabraham elas võõrana vilistite maal kaua aega (1Ms 21:34), Rahvad kuulsid ja värisesid, ahastus haaras Vilistimaa elanikke (2Ms 15:14)*

Egiptusele ja egiptlastele kümme nuhtlust, et sundida vaaraod vabastama iisraellased orjusest. Seda pole aga kummaski õpikus kajastatud, eemaldades olulise osa kontekstist.

Iisraellased tahtsid Egiptusest ära minna, kuid vaarao polnud sellest loomulikult⁴ huvitatud. Umbes 1250 aastal eKr põgenesid iisraellased oma juhi Moosese juhtimisel tagasi Kaananisse (Pallo, 2015, lk 144);

Mooses palunud vaaraod, et see lubaks iisraellastel rahulikult Egiptusest lahkuda. Lõpuks olevat vaarao soostunud ja kogu rahvas asunud rändama ida poole Siinai poolsaarele [---]. Kui vaarao siiski oma sõjavankrid lahkujaid jälitama olevat saatnud, olevat need uppunud Punase mere voogudesse (Kõiv & Piir, 2010, lk 88).

Ühtlasi on Vana Testamendiga vastuolus õpikutes kohatav väide, et peale vaarao nõusoleku saamist, asusid iisraellased rahulikult Egiptusest välja rändama. Iisraellasi pigem survestati minema:

Ja ta kutsus öösel Moosese ja Aaroni ning ütles: „Võtke kätte ja minge ära mu rahva keskel, niihästi teie kui ka Iisraeli lapsed, ja minge teenige Issandat, nagu olete rääkinud!“ (2Ms 12:31), Ja egiptlased käisid rahvale peale, et nad kiiresti lahkuksid maalt, sest nad ütlesid: „Me sureme kõik.“ (2Ms 12:33)

Samas tuleb arvesse võtta asjaolu, et peatükis on suurema hulga tekstide puhul tegemist piiblilugudega ja laps, kellel pole religioosset tausta, ei pruugi mõista tekstides toimuvat ja selle tähenduslikkust. Ühelt poolt on hea, et peatüki seisukohalt olulised lood on kompaksemaks ja arusaadavamaks vormistatud, kuid segaduse vältimiseks tuleks täiendav kontekst alati kasuks. Siinkohal saab lootma jääda vaid õpetajate poolsetele täiendavatele selgitustele.

Tekstides osutus komistuskiviks ka keelekasutus, mis kohati jätab mulje, et suuremas osas on tegemist müütiliste, peaaegu muinasjutuliste lugudega. Avita õpikus leidis tihedat kasutust sõna „olevat“:

⁴ Siinkohal tuleb märkida, et sõna „loomulikult“ viitab kallutatusele, pannes kõlama, et see on kuidagi ilmselge miks vaarao iisraellastel lahkuda ei lasknud. Lause oleks selle sõnata neutraalsem ning täpsem oleks lihtsalt öelda, et vaarao keeldus.

Kord olevat ta [Mooses] tapnud ühe egiptuse valvuri [---], kõrbes olevat Moosesele ilmunud iisraellaste jumal Jahve [---], lõpuks olevat vaarao soostunud [---] (Kõiv & Piir, 2010, lk 88).

Ühes tekstilõigus on sama sõna kasutatud kuus korda, jättes mulje nagu autor(id) väljendaksid oma skeptilisust kogu teksti vältel kirjutatu tõesuse kohta. Eelnevale motiivile sarnaselt viidatakse mõlemas õpikus piiblitlugudele ja iisraellaste ajalugu puudutavatele sündmustele sõnadega „pärimus“ või „legend“:

Kuid pärimuse järgi peetakse teda [Moosest] tänini üheks iisraeli rahva tähtsaimaks juhiks [---] (Kõiv & Piir, 2010, lk 88);

Legendi järgi elasid iisraellased Egiptuse põhjaosas Niiluse deltas [---], legendi kohaselt ekslesid iisraellased järgnevad 40 aastat Siinai poolsaare kõrbetes (Pallo, 2015, lk 144).

Pärimuse järgi olevat Taavet noorukina tapnud kahevõitluses vilistite vägimehe, hiiglasliku Koljati. Arvatavasti on tegemist väljamõeldud looga, mida iisraellased oma riigi rajaja auks jutustasid (Kõiv & Piir, 2010, lk 89).

Ka ülaltoodud lõigu puhul on peetud justkui vajalikuks rõhutada, et tegemist on välja mõeldud looga. Samas, õpiku eelnevates peatükkides ei leidu niivõrd suures mahus sarnast müstifitseerimist. Peatükis „Jumalad, templid ja teadus“ kujutatakse kõike toimunut kindlas kõneviisis, nagu tegemist oleks faktiga:

Tähtsaim oli päikesejumal Ra, kes sõitis iga päev oma kuldsel laeval üle taevakaare (Kõiv & Piir, 2010, lk 74).

Vältimaks skeptilist kõneviisi ja sagedast „olevat“ (või ka muude arvamuslikkusele viitavate sõnade) kasutamist, võiks tekstis osutada teemakohastele allikatele. „Pärimuse“ ja „legendi“ asemel saaks viidata hoopis Vanale Testamendile (et vältida kordamist – ka juudi pühakiri või heebrea piibel), just seetõttu, et ainekava nõuab selle tundmist. Tegemist on juutide pärimusega ja õpikus kajastatu on ajalookirjeldus, mis enamjaolt tuginevad Vanale Testamendile. Seega jääb mõistmatuks, miks viidatakse tekstis justkui ebamäärasele või tundmatule legendile.

Õpikuid lugedes torkas silma ka Jumala pärisnime tihe kasutus. Ajalooõpetuse ainekavas on kirjas „Jahve“ kui märksõna, mida õpilased peaksid teadma ja oskama seletada. Kirjastus Avita õpikus on selle kohta kirjutatud järgmiselt:

Iisraellased austasid oma jumalat Jahvet juba ammustest aegadest peale. Tema nime ei tohtinud aga asjata nimetada ja seetõttu kutsuti Jahvet enamasti kas Isandaks või Jumalaks.
(Kõiv & Piir, 2010, lk 93)

Antud tekstiosa nõuab rohkem konteksti. Mainida võiks, et Jumala pärisnimi on püha ja selle väljahäälendamise keeld kehtib üksnes juutidele. Samas ei tea keegi, kuidas Jumalale viitavat konsonandiühendit JHVH algselt hääldati ning „Jahve“ ja „Jehoova“ on vaid paar kokkuleppelistest hääldustest. (Abba, 1961) Kõige sobivam oleks õpikuks piirduda konsonandiühendiga, kuid see võib õpilasele segadust tekitada. Seetõttu on arusaadavuse huvides veel soovituslikum jääda Issanda või Jumala juurde.

2.2. 7. klass

Juutide loost keskajal jutustab põgusalt Avita kirjastuse 2023. aasta õpikus peatükk „Heidikud ja vähemused“ ning Mauruse kirjastuse õpikus „Prantsusmaa ja saja-aastane sõda“ (alapeatükk „Raha väärtuse langus ja kuriteod juudi rahva vastu“). Mõlema kirjastuse õpikus käsitletakse juute eelkõige rahvusena, kirjeldades neid vähemusgrupina ja kajastades nende rolli liigkasuvõtjatena. Kummaski pole otseselt juttu judaismist, kuid siiski mainitakse möödaminnes juutide teistsuguseid uskumusi ja veendumusi.

Protsentide arvel rikastumist ehk liigkasuvõtmist peeti keskajal ebaausaks tegevuseks. Kirik mõistis selle hukka ja keelas ära. Juutidel aga niisugust keeldu ei olnud ning liigkasuvõtmine tegi nad sageli väga jõukaks. (Põltsam-Jürjo, Vent, Mägi, Blauhut, & Ezzoubi, 2023, lk 94)

Antud lõigus on kaks sõnastuse või puuduliku kontekstiga seotud probleemkohta. *Juutidel aga niisugust keeldu ei olnud* – see lause on lihtsustus ning viitab, et tegemist on juutide kui etnilise grupiga. Kuigi neile ei kehtinud kiriku seatud keeld, on siiski ka juudi seadustes liigkasuvõtmisele seatud piirangud:

Oma vennalt ära võta kasu rahalt, elatustarbeilt või kõigelt muult, millelt saab võtta kasu!
(5Ms 23:20).

Lõik tervikuna võib jätta mulje juutidest kui rahaahnetest kasusaajatest, viidates, et nad ei pidanud tegema n-ö päris tööd ning said end elatatud liigkasuvõtjatena. Eelnevalt on tekstis küll mainitud, et juudid elasid ära käsitöö ja kaubandusega tegeledes, kuid puudu jääb seletusest, et neil polnud lubatud muid ameteid pidada. Just selle keelu tõttu hakkasid mõned neist tegelema raha laenamisega, mis andis neile rohkem majanduslikke võimalusi, kuid sellega kaasnesid ka linnarahva pahameel ja konfliktid.

Sama teemat käsitleb ka kirjastus Mauruse õpik, umbes samas mahus, kuid selles tekstis leidis rohkem ebapädevaid väiteid.

Sellega [liigkasuvõtmisega] tegelesid peamiselt juudid, kellel oli keskajal väga halb maine. Nimelt jäid juudid kindlaks oma usule ja kommetele, mis erinesid katoliiklaste omadest. Samuti omistati juutide kaugetele esivanematele Jeesus Kristuse karistamise ja tapmise süü (Palginõmm & Maasing, 2021, lk 182).

Siinkohal jätab tekst mulje, et juutide halva maine taga on nende eristuv usk ja tavad. Juudid olid keskaegses kristlikus ühiskonnas diskrimineerimise sihtmärgiks, nende halb maine tuleneb eelkõige antisemitismist ja valesüüdistustest (Hattstein, Deman, Falkenberg, Perle, & Selbig, 2007). Samuti oleks täpsem rõhutada, et juutide esivanemate süü on vaid kristlikus ühiskonnas levinud hoiak, mitte objektiivne fakt.

Erinevalt kirjastus Avita õpikust, toob Mauruse õpik välja, et juudid tegelesid ka meditsiiniga.

Samuti võisid nad olla arstid ja meditsiiniga seotud ametites, kuna ka seda peeti keskajal kahtlaseks tegevuseks (Palginõmm & Maasing, 2021, lk 182).

Meditsiin oli keskaegses Euroopas küll vastuoluline teema, kuid mõned juudid pidasid arsti ametit just seetõttu, et neil polnud võimalik muid ameteid pidada (Roth, 1953). Seega on põhjendamatu väita, et juudid pidasid arstiametit, sest seda peeti „kahtlaseks“.

2.3. 8. klass

Tekstiosi juutidest on 8. klassi õpikutes kõige vähem ning analüüsitavaks osutus vaid üks neist. Avita õpikus on kahes tekstiosas juttu getodest, kirjeldatud kui eraldatud linnaosad Euroopa linnades, kus elasid juudid. Üks neist tekstiosadest nõuab siiski rohkem konteksti.

Täiesti eraldiseisva grupi moodustasid juudid, kes olid sageli paigutatud omaette linnaossa, et nad kristlastega vähem kokku puutuks. (Piirimäe P. , 2024, lk 26)

See lause jätab mulje, nagu juute oleks isoleeritud ainult selleks, et nad kristlastega vähem kontaktis oleks. Sõnastada võiks seda paremini, viidates selle aja ühiskondlikele-majanduslikele piirangutele ja religioossetele pingetele, mis võtsid juutidelt võimaluse vabalt elukohta valida (Hattstein, Deman, Falkenberg, Perle, & Selbig, 2007).

2.4. 9. klass

9. klassi puhul on uuritavateks kõigi kolme kirjastuse – Avita, Maurus, Koolibri – õpikud. Valimisse kuuluvad nimetatud kolme kirjastuse 9. klassi õpikute mõlemad osad. Juutidest ja holokaustist on juttu kirjastuste Avita õpiku esimese osa (2015) neljas peatükis, Mauruse õpiku esimese osa (2021) kolmes peatükis ja Koolibri (2016) õpiku kahes peatükis. Iisraeli ja Palestiina konfliktist jutustavad põgusalt üks kuni kaks peatükki igast õpikust (Avita ja Mauruse õpikute puhul nende teistes osades).

Avita õpikus on juute mainitud enamjaolt möödaminnes, kõrvutades neid teiste vähemustega, näiteks romade ja slaavlastega. Enim räägitakse siinkohal natsionaalsotsialistliku režiimi repressioonidest juutide vastu, kelle poliitilisi ja kodanikuõigusi piirati, keda nähti vaenlaste ja „kõlbmatutena“. Sisukamalt kirjutatakse juutidest holokausti teemat puudutades. Selles peatükis mainitakse uuesti getosid ning seletatakse lahti holokausti mõiste:

Teise maailmasõja ajal juutide vastu toime pandud genotsiid (Värä, Pajur, & Tannberg, 2015, lk 110).

Siinkohal tuleb märkida, et 6. klassi õpikutega võrreldes on 9. klassi puhul kirjastus Mauruse õpik konkreetsem ja täpsem kui Avita õpik, mille käsitus jääb üldsõnalisemaks. Ka rõhuasetus ja fookus on mõningate nähtuste ja sündmuste puhul neis õpikutes proportsionaalselt erinev. Näiteks on 1938. aasta kristalliööde kirjeldanud neist kahest vaid kirjastus Mauruse õpik, tuues eraldi välja antisemitismi teema, mida sarnase temaatika ja ajastuga tegelevas peatükis Avita kirjastuse õpik ei tee. Mõlemas õpikus on selgelt kirjutatud ka kollasest juuditähest, kuid sarnaselt eelmisele teemale, on Mauruse õpik seda eristusmärki ja selle tähendust asjakohasemalt kirjeldanud.

Juudi märk, mida pidid kandma kõik Saksamaa juudid. Natside propaganda väitis, et juutide valduses on pangad, kaubandus ning muud tähtsad ühiskonnaelu valdkonnad. Juute süüdistati selles, et nad sepiitsesid kommunistidega vandenõu ning soovisid Saksamaa võõrriikidele maha müüa. (Värä, Pajur, & Tannberg, 2015, lk 56)

Kollast juuditähte kui eristavat märki pidid kõik juudid nii Saksamaal kui ka sakslaste poolt okupeeritud aladel avalikult kandma alates II maailmasõja algusest. Märki kuju tuletati juutide rahvuslikust sümbolist Taaveti tähest. [---] Märki avaliku kandmise nõue oli selgelt kandjat teistest eristav ja alandav. (Piirimäe & Kaljundi, 2021, lk 71)

Mõlema tsitaadi puhul on tegu pildiallkirjaga, mis seletavad pilti kollasest Taaveti tähest. Kuigi kirjastus Avita õpikus kirjeldatu ei ole pildil kujutatuga otseselt seotud, seletab Mauruse õpiku tekst lahti märki tähenduse ja ülesande, andes rohkem konteksti ja põhjuse pildi näitamiseks.

Kirjastuse Koolibri õpik on eelmise kahega võrreldes kompaktsem (kahe osa asemel on vaid üks õpik), mistõttu esineb õpikus lõike, mis on küll sisukad, kuid kohati umbmäärased.

Viimaste [juudid] vastu tundis Hitler suurt isiklikku vimma. Kehtestati sihikindel juudivastane poliitika ja korraldati rüüsterünnakuid (Bahovski & Piir, 2016, lk 66).

Tsitaadi esimene lause võib kõlada spekulatiivselt. Siinkohal tuleks kasuks viidata Hitleri antisemiitlikule ideoloogiale ehk põhjus, miks ta üldse juutide vastu vimma peab. Teine lause nõuab samuti konteksti – võiks täpsustada, et käsitletav juudivastane poliitika hõlmas

õiguslikke piiranguid 1935. aasta Nürnbergi rassiseaduste näol ning, et rüüsterünnakute all mõeldakse füüsilist vägivalda õhutanud pogromme, nt 1938. aasta kristalliöö (Hattstein, Deman, Falkenberg, Perle, & Selbig, 2007).

Võrreldes teiste õpikutega, käsitleb Koolibri õpiku peatükk „Sõjakuriteod“ holokausti pehmemalt, tagasihoidlikumalt. Kui kirjastuste Avita ja Mauruse õpikutes defineeritakse holokausti genotsiidi (Värä, Pajur, & Tannberg, 2015, lk 110) ja kuue miljoni juudi mõrvamisena (Piirimäe & Kaljundi, 2021, lk 104), kirjeldab kirjastuse Koolibri õpik seda järgmiselt:

Kõige tuntum ja ulatuslikum sõjakuritegu oli holokaust ehk juudi rahva süstemaatiline tagakiusamine natsionaalsotsialistide poolt (Bahovski & Piir, 2016, lk 88).

Täpsem oleks holokausti puhul kasutada nt sõna „massimõrv“, kuna holokaust viitab siiski juutide sihipärasele ja massilisele hävitamisele, mitte ainult tagakiusamisele. (Berenbaum, 1981) Ka järgnev lause nõuab lahti seletamist:

Natsionaalsotsialistliku rassiteooria järgi, mis tugines paljuski Hitleri isiklikule arvamusele, moodustasid kõrgeima inimrassi sinisilmsed ja heledajuukselised põhjamaalased ehk aarjalased, [---] (Bahovski & Piir, 2016, lk 88)

Ka Avita kirjastuse õpikus tuuakse välja rassiteooria „teaduslikud“ jooned:

Natsi-Saksamaal aga usuti, et on võimalik teaduslikult kindlaks määrata „tõelise aarialase“ välistunnused (Värä, Pajur, & Tannberg, 2015, lk 78).

Sarnaselt tuleks kasuks Koolibri kirjastuse õpikus mainida, et rassiteooria ei toetunud ainult Hitleri isiklikule arvamusele, vaid põhines ka tollasel rassihierarhial ja pseudoteadusel.

Iisraeli ja Palestiina konflikti teemat käsitleb kirjastuse Avita õpik kõige vähem, vaid paari lausega ja pigem möödaminnes. Põhjalikumalt kirjeldavad teemat teised kaks õpikut. Kuna tegemist on keerulise ja vastuolulise teemaga, on rohkelt ruumi tahtmatuks või tahtlikuks subjektiivsuseks. Mõlemas õpikus on teksti lihtsustamise tulemusena märgata erapoolikust.

Pärast Teist maailmasõda otsustas ÜRO luua Lähis-Idas kaks uut riiki – Iisraeli juutidele ja Palestiina araablastele. Kohe pärast Iisraeli riigi väljakuulutamist 1948. aastal puhkes juutide ja araablaste vahel sõda, mille viimased kaotasid. Juudid ajasid kodudest välja ligi 300 000 palestiinlast ega ole tänaseni lubanud Palestiina riiki luua. (Bahovski & Piir, 2016, lk 108)

Antud lõik on lihtsustatud sõnastusega ja osaliselt kallutatud. Esimese lause puhul oleks korrektsem öelda, et tegemist oli hoopis ÜRO ettepanekuga, mitte otsusega jagada Palestiina mandaatala kaheks riigiks⁵, kuid teoks see ei saanud, sest araablased keeldusid. Keeldumise põhjuseks sai araablaste arvamus, et tegemist on ebaõiglase ettepanekuga, mis on vastuolus ÜRO põhikirjaga. (Sinanoglou, 2009) Lõigu viimane lause võib jätta mulje juutidest kui agressoritest, kes vägisi sundisid palestiinlasi lahkuma. 1948. aasta sõjaga seotud pagulaskriis oli tegelikult palju mitmekülgsem ja keerulisem kui tekstis on kirjeldatud. Selle ajendiks oli juba 1930. aastatel toimunud suurem juutide sisseränne (tingitud tagakiusamisest ja vägivallast Euroopas) ning see omakorda süvendas palestiinlaste ümberasumist sõjaajal. Kodudest lahkunute arv jäi hoopis poole miljoni ringi, mitte 300 000 (United Nations, 2025). [---] ega ole tänaseni lubanud Palestiina riiki luua – ka see lauseosa justkui viitaks, et riigi loomise idee maha matmises ja sõjalises konfliktis on süüdi vaid juudid.

Võrreldes kirjastuse Koolibri õpikuga, esineb Mauruse õpikus mõnevõrra rohkem ebatäpsuseid ja kallutatust sõnastuses. Konflikti kajastatakse ühes pikemas lõigus, millest leidsin kolm probleemset väidet.

Sarnane oli rahvusvaheline juutide poliitiline liikumine (sionism), mis defineeris 1948. aastal rajatud Iisraeli riiki mitte etnilise päritolu, vaid judaismi usundi kaudu. (Piirimäe & Kaljundi, 2022, lk 63)

⁵ Vt ÜRO Palestiina jagamisplaan [United Nations Resolution 181 (II), 1947] [https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/A%20RES%20181%20\(II\).pdf](https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/A%20RES%20181%20(II).pdf)

Tegelikult keskendus sionism (ehk juutide poliitiline rahvusliikumine) nii juudi rahvusele kui ka religioossele identiteedile. Iisraeli riik loodi kui juudi rahvusriik, mille eesmärgiks oli saada kindlaks kodumaaks kõikidele juutidele, nii etnilistele kui ka religioossetele.

1947. aastal jagas ÜRO Palestiina alad araablaste ja juutide vahel, kumbki pidi saama oma riigi. Jeruusalemmale anti rahvusvahelise linna staatus. Osapooled ei täitnud ÜRO otsust, vaid otsustasid lahendada tüli sõjalise jõuga. (Piirimäe & Kaljundi, 2022, lk 63)

Nagu eelnevalt juba mainitud, olid araablased need, kes ÜRO ettepanekust keeldusid, samas kui juudid nõustusid ja kuulutasid välja oma riigi. Iisraeli riigi välja kuulutamine oli ajend sõjaliseks konfliktiks, mille algatasid araablased rünnakuga juutide vastu.

Sionistide utoopia sai küll teoks ja Iisraeli riik sündis, [---]. (Piirimäe & Kaljundi, 2022, lk 63)

Sõna „utoopia“ kõlab siin lauses irooniliselt, justkui vihjates, et Iisraeli riigi teke on midagi, mis poleks tohtinud realiseeruda. „Utoopia“ asemel on neutraalsem kasutada sõnu „unistus“, „eesmärk“. Või hoopiski jätta väite esimene pool ära, sest tsitaat läheb edasi, kirjeldades Lähis-Ida (täpsemalt Iisraeli ja Palestiinat) kui „pidevat tülide ja konfliktide allikat“, muutes „sionistide utoopia“ ülejäänud lause suhtes seosetuks ja ebavajalikuks.

3. ARUTELU

Nagu eespool mainitud, pole varasemalt Eestis eraldi judaismi ja juutide kajastamist õpikutes käsitletud, kuid käesoleva töö tulemusi saab siiski kõrvutada varasemate tööde tulemustega. Oma bakalaureusetöös keskendus Siret Laks õpikutele, mis vastasid 2002. aasta riiklikule õppekavale, mis on nüüdseks vananenud ning tänaseks ei kasutata koolides enam nii vanale õppekavale tuginevaid õpikuid. Siiski leidsin Laksi 2007. aasta töös esitatud probleemidele sarnaseid ka aastatel 2010–2023 avaldatud õpikutest. Nimelt tõi Laks välja, et õpikutes käsitletud piiblilood (mis 6. klassis moodustavad enamiku juute ja judaismi käsitlevatest tekstidest) on liialt keerulised õpilastele, kellel pole religioosset tausta või varasemaid religioonialaseid teadmisi (Laks, 2007, lk 11). Samale järeldusele jõudsin ka mina, kuid minu töö tulemustest järeldub, et uuema õpikuga on veelgi keerulisem. 2011. aastal sätestatud õppekavale vastavates 6. klassi õpikutes on rohkem illustratsioone, mistõttu on neis vähem tekstilist sisu. Õpikutes esineb palju lihtsustamist ja üldistamist, mis võtab käsitletud materjalist palju ajaloolist konteksti ära. Seetõttu võib tekstide mõistmine olla õpilasele veelgi keerulisem, kui varem. Samuti tõi Laks välja õpikutes läbivalt Jumala pärisnime kasutuse, väites, et nime „Jahve“ kasutus õpikutes on tugevas vastuolus tekstiosadega, mis mainivad, et Jumala nime ei tohi asjata nimetada (Laks, 2007, lk 11). Väide kehtib samamoodi ka uuemate õpikute puhul, aga Laksi argumentiga nõustun vaid osaliselt. Nagu ma analüüsisiosas mainisin, on Jumala pärisnime väljahääldamine keelatud üksnes juutidele, kuid juute austavalt saaksid mittejuudid Jumalale viidata kas konsonandiühendiga JHVH või piirduda samamoodi sõnadega „Issand“ või „Jumal“.

Minu töö tulemused haakuvad ka eelmainitud USAs läbi viidud uuringutega, mis samuti analüüsisid ajalooõpikuid ning näitlikustasid faktivigade esinemist, lisaks ka kallutatust Iisraeli ja juutide suhtes. Eesti ajalooõpikud pole õnneks niivõrd kriitilises seisus. Neis leidub küll väiksemas mahus faktivigu ja eksitava tooniga infot, kuid mitte nii süsteemsel ja ulatuslikul moel. Võib julgelt öelda, et Eesti õpikutes ei väljendu kallutatuse otsese tahtliku vaenulikkuse kujutamisenä, vaid neutraalsuse ja mõistetavuse poole püüeldes

kujunenud tekstide lihtsustamises, puudulikus kontekstis ja küsitavas sõnakasutuses, mis võivad soodustada väärarusaamade teket.

Käesolevas töös käsitletud teemat peaks uurima ka edaspidi, ja isegi põhjalikumalt. Neile, kes sooviksid uurida sarnast teemat, on mul soovitada mitmeid võimalikke suundi. Kuna ma uurisin õpikuid, mis anti välja kahe riikliku õppekava uuendamise perioodi vahel, oleks kindlasti kasulik analüüsida õpikuid, mis kõik on koostatud vaid 2023. aasta riikliku õppekava alusel, kuna need hakkavad lähiaastatel laialdaselt koolidesse jõudma. Samas ka võrdlus vanemate ja uute õpikute vahel aitaks mõista, kas sisu on muutunud täpsemaks, mitmekesisemaks ja neutraalsemaks, või hoopis (toetudes uuele, kohati ebamäärasemale õppekavale) vastupidi. Samuti on uurimist väärt ka õpilaste ja õpetajate perspektiivid – kuivõrd teadlikud on nad õpikutes sisalduvast võimalikust kallutusest või puudulikust kontekstist. Sellist uurimust võiksid võimalusel toetada näiteks küsimustikud ja intervjuud, mis annaksid täiendavad teadmised sellest, kuidas arusaam tekstidest tegelikult väljendub. Oluline oleks viia läbi sarnast tööd ka teisi religioone eraldi uurides ning analüüsida, kuidas need on samades õpikutes esindatud. See aitaks mõista, kas judaismi ja juutide kuvand (sellisena nagu käesolevas töös ilmnes) on erandlik või kuulub mõnda laiemasse mustrisse. Edaspidi võiks pöörata tähelepanu ka õpikute pildimaterjalidele ja peatükkide lõpus leitavatele harjutustele – milliseid illustratsioone kasutatakse, milliseid küsimusi peatükkides esitatakse ja mida need küsimused õpilastelt eeldavad. Eriti keeruliste teemade puhul, nagu holokaust või Iisraeli-Palestiina konflikt on oluline, et ülesanded ei taotle üksnes faktide taasesitamist, vaid arendaksid kriitilist mõtlemist ja empaatiat.

KOKKUVÕTE

Ajalooõpikute analüüsi tulemusel selgus, et üks suurem probleemkoht juute ja judaismi käsitlevate tekstide puhul on lihtsustused ja üldistamine. Need omadused on sagedasemad varasemate klasside (eriti 6. klassi) puhul, sest teemade käsitlemine peab olema õpilastele ea- ja asjakohaselt arusaadav. Siiski on oht, et liigse lihtsustamise ja/või üldistamise tagajärjel võib tekkida moonutatud arusaam kajastatavatest ajaloosündmustest. 6. klassis jäetakse välja kontekstile olulised piibellikud sündmused (nt kümme nuhtlust) või asendatakse need üldiste (kohati ka ebamääraste) kirjeldustega, mis vähendavad lugude tähenduslikkust. See on panustanud ka religioosete narratiivide müstifitseerimisele, mida ilmestasi sõnade „pärimus“, „legend“ ja „olevat“ tihe kasutus. Antud sõnad loovad mulje, et tegemist on müütiliste lugudega, mida ei saa tõsiselt võtta. Samas on teiste sarnaste teemade (nt analüüsis näitena toodud Egiptuse jumalad) puhul kasutatud kindlakõlalist keelt. 7. klassis on juute kirjeldatud vaid vähemusgrupi ja liigkasuvõtjatena, seda ka kergelt halvustavas võtmes. Välja on jäetud juutide eluolude ja tegevuste põhjused ning ajalooline kontekst. Ka 9. klassi õpikutes on holokausti ja antisemitismi teemasid liialt üldistatud, nende teemade käsitus on üpris pealiskaudne. Lihtsustamine on mõistetav pedagoogiline võtte, kuid kasulik oleks olla sellega ettevaatlik ning vältida üldistusi, mis võivad kinnistada stereotüüpe või varjutada ajaloolist tegelikkust.

Võimaliku kallutatuse probleemi esineb eelkõige 9. klassi õpikutes, milles tegeletakse tähtsate, kuid kohati vastuoluliste teemadega. Tekstides on tajuda subjektiivsust, mõnes tekstiosas leidub sõnastust, millest võib välja lugeda kaudse süüdistava tooni juutide suunas. Tekstiosad „sionistide utopia“ ja „juudid ei lubanud Palestiina riiki luua“ kõlavad hinnanguliselt ning nõuavad neutraalsemalt lähenemist või täiendavat konteksti. Just Iisraeli ja Palestiina konflikti käsitlevad tekstid näitlikustavad erapoolikust või arvamusslikkust. Nii kirjastuste Mauruse kui Koolibri õpikutes on võetud kallutatud seisukoht ja nt vähendatud ühe osapoole vastutust, tõstes teise moraalsel tasandil kõrgemale. Neid teemasid käsitlevad tekstid esitavad nõnda n-õ üldlevinud uskumusi fakti pähe.

Silmapaistvaim erinevus õpikute vahel on eelkõige nendes sisalduva info hulk. Mõningaid teemasid on ühe kirjastuse õpikus rohkem käsitletud, teises hoopiski vähem. 6. klassi puhul käsitles kirjastus Avita õpik vanaaja iisraellasi ja nende religiooni rohkem kui kirjastus Mauruse õpik. Viimases oli teemale pühendatud vaid üks peatükk, Avita kirjastuse õpikus aga kaks. Mauruse kirjastuse õpikus on sel teemal vähem teksti ja rohkem pilte, lisaks on selle ühe peatüki esimene pool keskendunud eelkõige geograafiale (asend kaardil, maastik-ilmastik). Seevastu on 9. klassi puhul Mauruse kirjastuse õpik juutide ja holokausti teemal informatiivsem ja asjakohasem, samas kui Avita kirjastuse õpikus on teemat palju vähem puudutatud.

Olenemata ebatäpsustest ja sõnastuslikest küsitavustest, leidis õpikutes ka nii mõndagi positiivset. Kõik leitud tekstid olid üldjoontes neutraalsel toonil kirjutatud, ei esinenud naeruvääristamist ega liigset ülistamist. Mõnes kohas esines küll skeptilisust, kuid mitte nii tugevalt, et õpikut lugev õpilane teemat negatiivses valguses nägema hakkaks. On näha, et autorid on püüdnud anda õpilastele teemadest kompaktseid ja lihtsalt mõistetavaid ülevaateid. Kuigi see tähendab õpikutes käsitletud teemade lihtsustamist, on seda tehtud peamiselt arusaadavuse huvides ja kindlasti mitte pahatahtlikult. Positiivne on ka püüd juutide teemat üldse käsitleda ja rõhutada asjakohaste ajastute ja sündmuste raames. See näitab, et isegi kui juute on kajastatud kui (enamus tekstides) vähemusgrupina, on neil olnud ajaloos alati mingi konkreetne roll mängida. Ka kõige väiksem mainimine teeb juudid ja judaismi nähtavaks.

Eesti üldhariduskoolides kasutatavate põhikooliastme ajalooõpikutega saab üldjoontes rahule jääda. Nagu eelnevalt mainitud, esineb õpikutes väiksemaid faktivigu, küsitavat sõnastust ning kahtlevat tooni, kuid loodetavasti pole need nähtused tekkinud pahatahtest. Üldpilt on siiski neutraalne ning liialt hinnanguliste või lausa radikaalsete arvamustega töö käigus uuritud õpikutes kokku ei puutu. Ka õppe- ja ainekavaga on õpikud kooskõlas – kõik kavades sätestatud ja nõutud informatsioon on kajastatud ning arvesse on võetud ka rohkemat, mida on vaja, et mõista esitatud informatsiooni. Kõik, mis ainekavades on eeldatud, on ka õpikutes olemas – nõutud mõisted on esitatud, vajalik raamistik õpitulemuste saavutamiseks on loodud ja ning praktilisteks ülesanneteks on tegevused

määratud. Positiivseks saab pidada asjaolu, et õpikutesse on kaasatud informatsiooni, mis ületab ainekavades eeldatud. On ilmselge, et õpikus võiks teksti raamistada näiteks nõutud märksõnade ümber, kuid peale selle on lisatud ka täiendavat informatsiooni. 6. klassi puhul on ainekavas nõutud Vana Testamendi ja kümne käsu teadmist, kuid lisatud on ka piiblilood või ajastukohased lood (nt Moosese elulugu, lugu esimestest inimestest), mille teadmist ainekavas otseselt ei nõuta.

Religioossed teadmised, mida õpikutes saab, on väga minimaalsed. Mõistagi, tegemist on ajalooõpikutega, mitte usundiõpetuse õpikutega. Kuid laias pildis teemade proportsiooni vaadates, saab 6.-9. klassi vältel kristlusest ja islamist religioonidena teada palju rohkem kui judaismist. Judaism käsitletakse 6. klassis ära ning edasi sellest enam ei kirjutata. Edasi käsitletakse õpikutes vaid juute enamjaolt etnilise grupina. Nii võib jääda mulje, et judaism kui religioon kaotas igasuguse tähtsuse peale vanaaega või seda enam ei eksisteerigi. Aga siinkohal tuleb tõdeda, et miski ei asenda usundiõpetust kui kõnealuseks on religioonialased teadmised. Ükski teine õppeaine ei anna piisavalt teadmisi, et asendada usundiõpetust. Peale ajalooõpikute käsitlevad maailmareligioone ka ühiskonnaõpetuse õpikud, kuid seda ka väga pinnapealselt. Neis antakse 6. klassis suurimatest maailmareligioonidest lühikesed ülevaated ning sellega asi ka piirdub. See pole piisav terviklikuks arusaamaks ning 9. klassiks on õpilasel need teadmised tõenäoliselt ununenud. Üldavalikkusest on viimasel ajal pikalt olnud kõlmas väide, et usundiõpetust pole koolidesse vaja, sest õpilased saavad niikuinii religioonialased teadmised teiste õppeainete tundidest. Tegelikuses pole see õige. Usundiõpetuse teema peab veel mõnda aega vaidlusküsimuseks jääma, sest see on ainus õppeaine, mis suudaks piisavalt adekvaatselt ja sügavalt edasi anda informatsiooni religioonist.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Allikad

- Bahovski, E., & Piir, M. M. (2016). *Valgus ja varjud: 20. sajand ajaloos. 9. klassi lähiajaloo õpik*. Tallinn: Koolibri.
- Kõiv, M., & Piir, M. M. (2010). *Vanaaeg. Ajalooõpik 6. klassile. 1. osa*. Tallinn: Avita.
- Palginõmm, K., & Maasing, M. (2021). *Ajaloo õpik 7. klassile. Keskaeg. I osa*. Tallinn: Maurus.
- Pallo, S. (2015). *Ajalooõpik 6. klassile. Kiviajast vanaajani, 1. osa*. Tallinn: Maurus.
- Piirimäe, K., & Kaljundi, L. (2021). *Seotud, kuid killustatud maailm. Lähiajaloo õpik 9. klassile. I osa*. Tallinn: Maurus.
- Piirimäe, K., & Kaljundi, L. (2022). *Seotud, kuid killustatud maailm. Lähiajaloo õpik 9. klassile. II osa*. Tallinn: Maurus.
- Piirimäe, P. (2024). *Uusaeg. Ajalooõpik 8. klassile. 1. osa*. Tallinn: Avita.
- Põltsam-Jürjo, I., Vent, U., Mägi, M., Blauhut, R.-M., & Ezzoubi, K. (2023). *Keskaeg. Ajalooõpik 7. klassile. I osa*. Tallinn: Avita.
- Värä, E., Pajur, A., & Tannberg, T. (2015). *Lähiajalugu. Ajalooõpik 9. klassile. 1. osa*. Tallinn: Avita.

Kirjandus

- Abba, R. (detsember 1961. a.). The Divine Name Yahweh. *Journal of Biblical Literature*, 80(4), 320-328. doi:<https://doi.org/10.2307/3263955>
- Abdullah, H., Awang, M. M., & Ahmad, A. R. (2019). Implementation of Historical Thinking Skill Among Malaysian Students using History Textbook: Concept, Issues

and Challenges. *RedWhite Press*. 2, lk 197–202. National University of Malaysia.
doi:<https://doi.org/10.32698/GCS.0197>

Bard, M. (1993). *Rewriting History in Textbooks*. AICE Publications.

Berenbaum, M. (september 1981. a.). The Uniqueness and Universality of the Holocaust. *American Journal of Theology and Philosophy*, 2(3), 85–96. Allikas:
<https://www.jstor.org/stable/27943596>

Danilson, L. (2007). *Multikultuurne haridus ja religioon gümnaasiumi eesti kirjanduse õpikute näitel*. usuteaduskond. Tartu: Tartu Ülikool.

Haridus- ja Teadusministeerium. (23. mai 2023. a.). *Õppekavad*. Kasutamise kuupäev: 30. aprill 2025. a., allikas Haridus- ja Teadusministeerium: <https://hm.ee/oppekavad>

Hattstein, M., Deman, L., Falkenberg, B., Perle, K., & Selbig, B. (2007). *Maailmareligioonid*. Tallinn: Koolibri.

Jacobson, D. M. (2001). When Palestine Meant Israel. *Biblical Archaeology Review*, 27(3), 43–57.

Jansen-Mann, E. (2007). *Religioosete teemade käsitlemine gümnaasiumi ajalooõpetuse õpikutes Inimõiguste deklaratsiooni perspektiivis*. usuteaduskond. Tartu: Tartu Ülikool.

Laande, A. (31. jaanuar 2024. a.). *PK Ajalugu*. Kasutamise kuupäev: 27. aprill 2025. a., allikas Haridus- ja Teadusministeerium. Õppekava materjalide veeb.:
<https://projektid.edu.ee/display/OKMV/PK+Ajalugu>

Laks, S. (2007). *Religiooni kajastamine ajalooõpikutes*. usuteaduskond. Tartu: Tartu Ülikool.

Liimets, K. (2021). *Religioon ja soolisuus II ja III kooliastme ühiskonnaõpetuse õppekirjanduses*. usuteaduskond. Tartu: Tartu Ülikool.

- Pöder, K. (2007). *Religioosete teemade teemade kajastamine põhikooli ühiskonnaõpetuse õpikutes*. usuteaduskond. Tartu: Tartu Ülikool.
- Põhikooli riiklik õppekava. Ainevaldkond "Sotsiaallained"*. (jaanuar 2011. a.). Allikas: Riigi Teataja: <https://www.riigiteataja.ee/aktilisa/1290/8201/4018/141m%20lisa5.pdf#>
- Põhikooli riiklik õppekava. Ainevaldkond "Sotsiaallained"*. (23. märts 2023. a.). Allikas: Riigi Teataja: https://www.riigiteataja.ee/aktilisa/1080/3202/3001/18m_pohi_lisa6.pdf#
- Roth, C. (oktoober 1953. a.). The Qualification of Jewish Physicians in the Middle Ages. *Speculum*, 28(4), 834–843. doi:<https://doi.org/10.2307/2849209>
- Schihalejev, O., Geikina, L., Dikšaitė, R., & Liimets, K. (2023). The Intersection of Religion and Gender in Textbooks in the Baltic States. *Religion and Society in Central and Eastern Europe*, 16(1), 93–112. doi:<https://doi.org/10.20413/rascee.2023.16.1.93-112>
- Sinanoglou, P. (märts 2009. a.). British Plans for the Partition of Palestine, 1929-1938. *The Historical Journal*, 52(1), 131-152. doi:[o.ioi7/Sooi8246Xo8oo7346](https://doi.org/10.1017/S0018246X08007346)
- Sooniste, A., & Schihalejev, O. (2022). Religious Literacy in National Curricula of Estonia. *Religions*, 13(2), 411. doi:<https://doi.org/10.3390/rel13050411>
- Tobin, G. A., & Ybarra, D. R. (2008). *The Trouble with Textbooks: Distorting History and Religion*. Lexington Books.
- Uibopuu, M. (2007). *Religiooni kajastamine gümnaasiumi filosoofia õpikutes*. usuteaduskond. Tartu: Tartu Ülikool.
- United Nations. (2025). *About the Nakba*. Kasutamise kuupäev: 8. aprill 2025. a., allikas <https://www.un.org/unispal/about-the-nakba/>

REPRESENTATION OF JUDAISM AND JEWS IN BASIC SCHOOL HISTORY TEXTBOOKS

Summary

The aim of my thesis was to examine and analyze how Jews, Judaism, and related topics are represented in Estonian basic school (more specifically, grades 6–9) history textbooks. The topic is particularly relevant considering recent global attention to the Israeli-Palestinian war and the increasing role of social media shaping public opinion, often through the spread of misinformation. Textbooks are viewed as neutral and, for students, as reliable sources. Therefore, the accuracy and neutrality of their content are of critical importance. My primary aim was to analyze how Judaism and Jews are portrayed, whether the representations are factually and contextually appropriate, and to what extent textbooks by different publishers may be different from one another.

In this thesis, I employed a qualitative close reading and critical textual analysis of 11 history textbooks published by Avita, Maurus and Koolibri. The material was selected from a broader corpus of 17 textbooks, then narrowing the focus to those containing relevant mentions. While reading the textbooks, I mentally noted chapters in the textbooks that mentioned Jews, Judaism, and related terms as I read them. Text passages that lacked depth or significant context were not included in the final analysis. In the analysis I focused particularly on the choice of words, tone, narrative framing, historical accuracy, and conceptual clarity.

There are two main chapters in this work. Reviewing the 2011 and 2023 Estonian national curricula and relevant syllabi, the theoretical framework chapter outlines the desired educational results in relation to religion (in this case, Judaism) and historical comprehension. The textbook analysis makes up the second chapter and includes 4 subchapters for each grade's textbooks analysis.

One of the many key findings were terminological and historical inaccuracies, such as anachronistic terms (for example, the use of the name “Palestine” for biblical periods), incorrect definitions and historical inconsistencies. In lower grades, generalization and simplification were more prevalent. While pedagogically understandable, this often leads to misinterpretations, especially in nuanced topics such as Judaism, the Exodus or Jewish-Christian relations. Subtle prejudice was evident in certain text passages, especially in the way Jews were portrayed in medieval settings or in accounts of the Israeli-Palestinian conflict. Word choices like “legend” (when speaking of biblical events) and “supposedly” may cast doubt on Jewish narratives. Significant differences exist in volume and quality of content across publishers. For instance, Avita textbooks tend to include more information about Ancient Israel (in grade 6), whereas textbooks by Maurus are more detailed and accurate in their coverage of the Holocaust (in grade 9). Most textbook content aligns with the national curriculum, though the coverage of Judaism is minimal compared to Christianity and Islam. Judaism is mostly presented in grade 6 textbooks and scarcely mentioned thereafter.

Despite some factual inaccuracies, generalizations and occasional problematic word choices, Estonian basic school history textbooks generally aim for a neutral and educational tone. However, their coverage of Judaism is disproportionately short and often overshadowed by more extensive discussions of Christianity and Islam. The representation of Jews is more frequently limited to the portrayal of victims (in WWII) or economic outsiders (in the Middle Ages), without adequate religious or cultural context.

My findings in this thesis suggest that while textbooks do fulfill the minimum curriculum requirements, they do not give students a sufficient understanding of Jewish history and religion. These results highlight the broader need for improved religious literacy in Estonian schools and support ongoing discussions about introducing or expanding religious education as a separate subject.

Annotatsioon

Bakalaureusetöö eesmärk oli uurida kuidas judaismi ja juute on kajastatud põhikooli ajalooõpikutes. Analüüsitavateks olid kolme kirjastuse 11 õpikut. Meetodina kasutasin kriitilist tekstianalüüsi, et analüüsida valitud tekstiosade sõnastust võimaliku kallutatuse suhtes, ajaloolise ja religioosse konteksti täpsust ning väljendusviise, mis võivad seada tekstide usaldusväärsuse kahtluse alla. Selgus, et judaismi ja juute käsitlevates tekstides esines sageli lihtsustamist või täiendava konteksti puudumist, mis võivad kujundada õpilastes eksitavaid arusaamu. Esines ka kallutatud käsitlusi, eriti teemadel nagu juudid vana- ja keskajal või Iisraeli-Palestiina konflikt.

Märksõnad

Judaism, juudid, õpikud, tekstianalüüs

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks

Mina, Merilin Hütsi,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Judaismi ja juutide kajastamine põhikooliastme ajalooõpikutes“, mille juhendajad on Anu Põldsam ja Olga Schihalejev, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Merilin Hütsi

05.05.2025